

O‘ZBEKISTON TOPONIMIK NOMLARI RASMIYLASHTIRILISHIDA GEOGRAFIK ATAMALARNING QO‘LLANILISHI XUSUSIYATLARI**Djuraev Dusmurod Uralovich**

АЛ-412104512 loyiha rahbari, DSc

Uralov Mirshod Dusmurodovich

АЛ-412104512 loyiha stajyor-tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6798191>

Annotatsiya. Maqolada iqtisodiy nuqtai nazardan ko'pchilik toponimlarni tasdiqlangan tamoyillar, strategiyalar va tartiblarga muvofiq standartlashtirish maqsadga muvofiqligi muhokama qilinadi. Arxiv fayllarini yaratish, toponimlarni qayd etish milliy madaniyatning muhim manbasiga aylanib bormoqda. Joy nomlari bo'yicha dala tadqiqotlari o'zlarining kundalik nutqlarida mahalliy nomlarni muntazam ravishda ishlatadigan tanlangan ma'lumotchilar bilan suhbatlar orqali toponimik ma'lumotlarni to'plashni o'z ichiga oladi. Joy nomlarini to'plash nafaqat standartlashtirish va kartografiya maqsadlarida, balki toponimika talabalari va ijtimoiy tilshunoslik va tarixga ixtisoslashgan akademiklar uchun ham qimmatlidir. Toponimik yozuvlarni saqlash uchun oddiy matnni qayta ishlash dasturlari, elektron jadvallar yoki ma'lumotlar bazalaridan foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: geografik ob'ektlar, toponimiya, standartlashtirish, nomlar, kartografiya, elektron lug'at, arxiv materiallari.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ПРИ ОФОРМЛЕНИИ ТОПОНИМИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. В статье рассматривается экономическая целесообразность стандартизации большинства топонимов по проверенным принципам, стратегиям и процедурам. Создание архивных дел, запись топонимов становится важным источником национальной культуры. Полевые исследования топонимов включают в себя сбор топонимических данных путем опроса отдельных информантов, которые регулярно используют местные названия в своей повседневной речи. Сбор географических названий полезен не только для целей стандартизации и картографии, но и для студентов, изучающих топонимию, и ученых, специализирующихся в области социолингвистики и истории. Для хранения топонимических записей можно использовать простые программы обработки текстов, электронные таблицы или базы данных.

Ключевые слова: географические объекты, топонимия, стандартизация, названия, картография, электронный словарь, архивные материалы.

FEATURES OF THE USE OF GEOGRAPHICAL TERMS IN THE FORMALIZATION OF TOPONYMIC NAMES OF UZBEKISTAN

Abstract. The article discusses the economic feasibility of standardizing most toponyms according to proven principles, strategies and procedures. Creating archive files, recording toponyms is becoming an important source of national culture. Field research on place names involves collecting toponymic data through interviews with selected informants who regularly use local names in their everyday speech. Collecting place names is valuable not only for standardization and cartographic purposes, but also for students of toponymy and academics specializing in sociolinguistics and history. Simple word processing programs, spreadsheets, or databases can be used to store toponymic records.

Key words: geographical objects, toponymy, standardization, names, cartography, electronic dictionary, archival materials.

KIRISH

Geografik nomlar ko'pchilik uchun juda ko'p narsani anglatadi! Ular bizning ongimizda kundalik diqqatga sazovor joylar, mahalliy yoki milliy tarixning ajralmas qismi sifatida yoki, ehtimol, biron bir alohida narsa bog'langan yoki qiziqarli narsalarni aytib berish mumkin bo'lgan joylar sifatida muhrlangan. Kartograf yoki geografik axborot tizimlari (GIS) mutaxassisi uchun esa ular georeferentsiyada muhim element bo'lib xizmat qiladi. Sohaga umumiy yondoshadigan odamlar uchun esa joy nomlari aniq aloqa vositasi yoki chalkashlik va tushunmovchilik manbai bo'lishi mumkin. Chalkashmaslik uchun geografik nomlar va ulardan foydalanishni bir oz standartlashtirishni amalga oshirish kerak. Garchi standartlashtirish haqida, ehtimol, uzoq vaqtdan beri o'ylangan bo'lsa-da, 1891 yilda Shveysariyaning Bern shahrida bo'lib o'tgan V Xalqaro Geografik Kongressga qadar nemis geografi Albrecht Penk bu kontseptsiyani butun dunyo miqyosida qo'llashni birinchi marta taklif qildi. U 1: 1 000 000 (1 dan 1 million) gacha bo'lgan dunyo xaritasini yaratish g'oyasini ilgari surdi, bu nafaqat kartografik proyeksiya, ramzlashtirish va dizaynni o'z zimmasiga oldi, balki geografik nomlarning standartlashtirilgan imlosini ham taklif qildi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Geografik nomlarni standartlashtirishda foydalaniladigan terminologiyani tizimli ravishda yetkazish o'zaro tushunishning muhim asosidir. 1984 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti 330-sonli Glossariy: Geografik nomlarni standartlashtirishda foydalaniladigan texnik terminologiya nomli nashrni chop etdi. Keyinchalik toponimik terminologiya bo'yicha ishchi guruhi tomonidan bir qator aniqliklar kiritilib, ta'riflar qo'shildi. Turli til guruhlari mutaxassislari yangi inglizcha matnni tarjima qilishdi; ba'zi til versiyalari nashr etilgan (masalan, xitoy, nemis), boshqalarni Internetda topish mumkin (masalan, frantsuz).

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 2002 yilda nashr etilgan yangi ko'p tilli "Geografik nomlarni standartlashtirish atamalarining lug'ati" olti tilli formatda mavjud. Ishchi guruh atamalardan foydalanish ustidan nazoratni davom ettiradi va Glossariyning yangilangan va qayta ko'rib chiqilgan versiyalarini tayyorlaydi. Shuningdek, O'zbekistonda AL-412104512 "O'zbekiston geografik obyektlari uchun ko'p tilli elektron lug'at yaratish" loyihasi doirasida bir guruh olimlar ushbu lug'atni yaratish ustida ishlamoqda.

Joy nomlarining qo'llanishi va ma'nosi, shuningdek, ularning yozma shakllari, ayniqsa, bir nechta tillar ishtirok etganda, diqqat bilan o'rganishni talab qiladi. Tadqiqot ishiga quyidagilar kiradi: toponimlarga oid dala va boshqa hisobotlarni baholash; hududiy va mahalliy qo'mitalar tomonidan olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari bo'yicha hisobotlarni ekspertizadan o'tkazish; ma'lumot beruvchilar tomonidan mahalliy aholidan olingan ma'lumotlarni tekshirish; keyingi qarorlar qabul qilish uchun milliy geografik nomlar organiga taqdim etish uchun keng qamrovli hisobot tayyorlash.

TADQIQOT NATIJASI

Geografik nomlarni sohada aniqlash kartografiya va hujjatlashtirishda joy nomlaridan foydalanishga ruxsat berish to'g'risidagi qarorlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, mahalliy nomlarning aniqlanishi (ehtimol, bundan oldin faqat og'zaki ijodda mavjud

bo'lgan) tufayli mahalliy aholi tomonidan to'plangan muhim bilimlar va mintaqaning tarixiy merosining bir qismi saqlanib qolgan. Toponimik nomlar bo'yicha dala tadqiqotlari o'zlarining kundalik nutqlarida mahalliy nomlarni muntazam ravishda ishlatadigan tanlangan ma'lumotchilar bilan suhbatlar orqali toponimik ma'lumotlarni to'plashni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, u, xususan, ko'rsatgichlarda yoki mahalliy hujjatlarda topilgan ismlarning yozma shakllarini dala tadqiqotlarini o'z ichiga oladi. Yuqori malakali mutaxassislar tomonidan olib borilgan dala tadqiqotlari joy nomlarining mahalliy ishlatilishi va ularning qo'llanilishi bo'yicha ma'lumot olishning ideal usuli hisoblanadi. Bundan tashqari, ba'zi toponimik ma'lumotlarni, ayniqsa, lingvistik ma'lumotlarga kelganda, faqat dala tadqiqotlari orqali olish mumkin. Shuni ham ta'kidlash kerakki, dala ishlari o'rnatilgan rasmiy nom va mahalliy aholi tomonidan qo'llaniladigan nom o'rtasidagi farqni aniqlashning eng yaxshi usuli hisoblanadi.

MUHOKAMA

Mahalliy toponimik tadqiqotlar mahalliy aholining joy nomlarini o'z muhiti elementlariga nisbatan qanday ishlatishini aniqlash uchun olib boriladi. Bu jarayon xaritada mavjud bo'lgan nomlarni aniqlashtirish va qo'llashni va xaritalarda ko'rinmaydigan mahalliy nomlarni to'plashni o'z ichiga oladi. Hudud yoki aholi punktida qolish qisqa (kunning bir qismi) yoki uzoqroq (bir necha kun) bo'lishi mumkin. Muayyan hududda qolish muddati topshiriq yoki qabul qilingan topshiriqlarga bog'liq. Agar hududda ikki yoki undan ortiq lingvistik jamoalar mavjud bo'lsa, har bir jamoa tomonidan ishlatiladigan nomlar yozilishi kerak. Iloji boricha, tadqiqotchi ushbu hududda qo'llaniladigan tillarni yaxshi bilishi yoki tegishli yordam so'rashi kerak.

Agar siz turli tillar bilan ishlashingiz kerak bo'lsa, nomlarni ro'yxatdan o'tkazish tartibi ismlar yozma shaklga ega bo'lgan tildan yoki bo'lmagan tildan olinganligiga bog'liq bo'ladi. Birinchi holda, ism u olingan tilning standart imlosi va imlosida ro'yxatga olinadi. Mahalliy ismlarning yozma shakllari ushbu tilning umumiy qabul qilingan orfografiyasi va qoidalariga muvofiq o'zgartirilishi mumkin. Agar tilda standart yozuv tizimi bo'lmasa, to'plangan nomlar, agar iloji bo'lsa, tilshunoslar tomonidan ishlab chiqilgan tizimga muvofiq tovushlarni ketma-ket takrorlash orqali yozilishi kerak. Birlashgan Millatlar Tashkilotining geografik nomlarni standartlashtirish bo'yicha birinchi konferentsiyasi ushbu masalalarga bag'ishlangan ikkita rezolyutsiyani (I/20, 1967; va I/16, 1967) qabul qildi.

XULOSA

Agar toponimik tadqiqotlar vaqt bilan cheklangan bo'lsa yoki aholi kam yashaydigan joylarda amalga oshirilsa, u holda aholi bilan suhbatlashish bo'yicha ish hajmi unchalik katta emas. Faqat bir nechta odamdan intervyu olish kerak bo'ladi va ko'p hollarda tadqiqotchi o'zi topa oladigan har bir kishidan intervyu oladi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining geografik standartlashtirish bo'yicha konferentsiyalari tomonidan qabul qilingan rezolyutsiyalarda qayd etilganidek, milliy standartlashtirish o'zaro hamkorlik dasturidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Helen Kerfoot, «Role of the United Nations in the standardization of geographical names», Lecture Notes, vol. 1, Enschede, Netherlands/Frankfurt am Main, Germany, 10–24 August 2002, pp. 91–102.
2. Glossary, No. 330: Technical Terminology Employed in the Standardization of Geographical Names) (ST/CS/SER.F/330).

3. Djurayev D.U. Creation of a multilingual electronic dictionary of geographical terms for standardization of toponymic names of the republik of Uzbekistan, South Asian Journal of Marketing & Management Research (SAJMMR), Vol. 12, Issue 1-2, January-February 2022.
4. ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ ЛМК Р.Х.Джураев FAN, TA'LIM VA AMALIYOTINTEGRATSIYASI 3